

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту

**Особливості використання засобів
компетентнісно орієнтованого навчання географії
у здобувачів освіти старшої школи**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

Студентки VI курсу
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 014.07 «Середня освіта
(географія)» ОП «Географія»
Гауки Маріанни-Крістіни

Керівник: доктор педагогічних наук,
професор кафедри економічної географії
та екологічного менеджменту
Чубрей Олександра Степанівна

АНОТАЦІЯ

Гаука Маріанна-Крістіна **«Особливості використання засобів компетентнісно орієнтованого навчання географії у здобувачів освіти старшої школи»**

Випускна кваліфікаційна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.07 «Середня освіта (географія)». – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2024.

У науковому дослідженні розкрито теоретико-методологічні засади дослідження; проаналізовано зміст діючих навчальних програм з географії для учнів 10-11-их класів; висвітлено інтегрування змісту географічної освіти; охарактеризовано засоби навчання, що використовуються на уроках географії в старшій школі; розкрито особливості використання блок-кальки та інформаційно-комунікаційних технологій для навчання географії в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Це дослідження присвячено аналізу методичних основ викладання географії, акцентуючи увагу на таких ключових аспектах: пошук ефективних підходів до підвищення якості географічної освіти в Україні; оновлення змісту, форм і методів організації навчального процесу з географії; удосконалення навчально-методичного забезпечення.

Ключові слова: фахова передвища, вища освіти, війна, виклики, трансформації, особливості освітнього процесу

ABSTRACT***Gauka Marianna-Kristina* "Features of the use of competence-based teaching of geography in high school students"**

Graduate qualification work of the second (master's) level of higher education in specialty 014.07 "Secondary Education (Geography)." - Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2024.

The scientific research reveals the theoretical and methodological foundations of the study; analyzes the content of existing geography curricula for grades 10-11; highlights the integration of the content of geographic education; characterizes the teaching aids used in high school geography lessons; reveals the features of using block-calculation and information and communication technologies for teaching geography in high school on the basis of a competency-based approach.

This study is devoted to the analysis of the methodological foundations of teaching geography, focusing on the following key aspects: search for effective approaches to improving the quality of geographic education in Ukraine; updating the content, forms and methods of organizing the educational process in geography; improving teaching and methodological support.

Keywords: professional higher education, higher education, war, challenges, transformations, features of the educational process

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____Маріанна-Крістіна ГАУКА
(підпис)

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Оновлення змісту навчання географії в школі: ретроспективний аналіз.....	7
1.2. Методологічні основи дослідження.....	11
Висновки до першого розділу.....	15
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В 10–11-Х КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	16
2.1. Характеристика змісту діючих навчальних програм з географії.....	16
2.2. Особливості формування системи навчальних понять з географії в учнів старшої школи.....	23
2.3. Інтегрування змісту географічної освіти.....	28
Висновки до другого розділу.....	33
РОЗДІЛ 3. ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ.....	34
3.1. Класифікація засобів навчання з географії.....	34
3.2. Використання блок-кальки сторінки підручника для навчання географії в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.....	40
3.3. Особливості використання ІКТ на уроках географії.....	44
Висновки до третього розділу.....	50
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ.....	51
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Українська система освіти увійшла в європейський соціо-культурний простір і здійснила реформи в усіх аспектах загальної середньої освіти відповідно до вимог Закону України «Про освіту», «Загальна середня освіта» та концептуальних методик. Організація освіти, яка передбачена «Державними стандартами базової і повної загальної середньої освіти». Концепцією: реалізація політики держави у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа», профільного навчання старших класів. Однією з концептуальних засад Нової української школи є впровадження компетентнісної педагогіки у навчальний процес старшокласників ЗЗСО, яка проходить через освітні галузі та змістові лінії нового навчального плану, набуття реальних компетентностей кожною. час. Відображення видів діяльності, особистісної та суспільної значущості в географічних навчальних матеріалах Цей предмет має великий потенціал для розвитку здібностей учнів та сприятиме їх подальшому самовдосконаленню та самореалізації.

Це дослідження присвячено глибокому аналізу методичних основ викладання географії, акцентуючи увагу на таких ключових аспектах: пошук ефективних підходів до підвищення якості географічної освіти в Україні; оновлення змісту, форм і методів організації навчального процесу з географії; удосконалення навчально-методичного забезпечення; впровадження інноваційних та інформаційних технологій у контексті євроінтеграції та відповідно до принципів нової української школи.

Мета дослідження – розкрити особливості використання засобів компетентнісно орієнтованого навчання географії у здобувачів освіти старшої школи.

Об’єкт дослідження – освітній процес із географії старшої школи в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – засоби компетентнісно орієнтованого навчання географії у здобувачів освіти старшої школи.

Для досягнення мети визначено **завдання дослідження:**

-розкрити теоретико-методологічні засади дослідження;

- проаналізувати зміст діючих навчальних програм з географії для учнів⁶ 10-11-их класів;
- висвітлити інтегрування змісту географічної освіти;
- охарактеризувати засоби навчання, що використовуються на уроках географії в старшій школі;
- розкрити особливості використання блок-кальки та інформаційно-комунікаційних технологій для навчання географії в старшій школі на засадах компетентнісного підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні засади навчальної діяльності, розроблені провідними науковцями, серед яких Л. Виготський, П. Гальперін, Я. Коменський, А. Маслоу, Л. Рибалко, В. Сухомлинський та інші. Теоретичні аспекти розвитку географічної освіти ґрунтуються на працях таких дослідників, як М. Баранський та С. Рудницький, які значною мірою сприяли формуванню концептуальних підходів до географічного знання.

Методи дослідження. Методологія та методи дослідження:

- Теоретичних методах – джерелознавчому системному аналізі філософської, історико-педагогічної, психолого-педагогічної, методичної та географічної літератури, яка відповідає тематиці роботи.
- Емпіричних методах – застосуванні психологічних і педагогічних підходів для збору емпіричних даних, їх кількісного та якісного аналізу, використання математично-статистичних методів для обробки та оцінки результатів, інструментів збереження, візуалізації інформації, а також комп'ютерних технологій та графічного моделювання.

Інформаційна база дослідження включає положення й результати теоретичних напрацювань, матеріали періодичних видань, ресурси Інтернету, статистичні та аналітичні дані, а також результати власних наукових розробок автора..

Структура та обсяг роботи. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить рисунки та додатки. Список використаних джерел налічує 51 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Оновлення змісту навчання географії в школі: ретроспективний аналіз

Проблематика шкільної географічної освіти залишається актуальною з моменту її запровадження як навчального предмета. Оновлення змісту географічної освіти є невід'ємною складовою освітніх реформ в Україні, спрямованих на адаптацію навчального матеріалу до сучасних вимог як учнівської молоді, так і суспільства в цілому.

Розуміння сучасних проблем закладу освіти потребує різнобічного їх вивчення, творчого засвоєння та практичного застосування надбань доробків вітчизняної й світової педагогічної думки.

Сучасна шкільна географічна освіта потребує оновлення підходів, удосконалення змісту та впровадження нових технологій організації навчального процесу. Важливим завданням є методологічна переорієнтація освіти відповідно до актуальних потреб випускників. Для подальшого розвитку географічної освіти необхідний глибокий аналіз її становлення у ретроспективному контексті з метою вдосконалення існуючих методик та матеріалів відповідно до вимог Нової української школи.

Наукові досягнення у сфері географії сприяли утвердженню цього предмета у системі освіти наприкінці XVIII століття. Значний внесок у цей процес зробили такі вчені, як М. Черепанов (концепція множинності світів), М. Ломоносов (розробки у галузі математичної географії, метеорології, картографії, кліматології, фізичної та економічної географії), А. Гакман (методика роботи з картографічними матеріалами), Б. Гакет (праці прикладного спрямування в географічній освіті) та П. Дітль (методика запам'ятовування навчального матеріалу).

У середині XIX століття до шкільних програм було включено вивчення загальних географічних характеристик Землі. У цей період на географію в навчальних планах відводилася обмежена кількість годин: у 1–3(4)-х класах лише 2–3 години на тиждень. Географія виконувала пропедевтичну функцію,

слугуючи підґрунтям для подальшого вивчення історії.

У XIX столітті, визнавши важливість ознайомлення учнів із природою та навколишнім світом, до навчальних курсів були додані відповідні методики викладання, детально висвітлені в роботах С. Баранського, І. Шульгіна та В. Шабанова [5]. Водночас шкільний курс географії того часу здебільшого зосереджувався на описі Землі та викладенні географічних фактів і подій. Однак уже на початку XX століття географія, яка раніше виконувала переважно описову функцію, перетворилася на науку, що інтегрувала природничі, соціальні та економічні закономірності, аналізуючи їх у часово-просторовій площині. Ця трансформація сприяла розвитку в учнів політичної, економічної та екологічної свідомості. Помітним кроком у реформуванні освіти того часу став документ «Проект єдиної школи на Україні», який значну увагу приділяв вивченню природничих наук, зокрема географії, мінералогії, фізики, хімії, ботаніки та зоології [2].

У цей час географія була введена до навчальних планів і програм шкіл, що стимулювало активізацію методичних пошуків, зокрема у сфері розвитку методів викладання початкового курсу фізичної географії. Однак підручники того періоду, здебільшого, обмежувалися літературними джерелами рівня стандарту, без матеріалів для поглибленого вивчення географії на профільному рівні.

Велику увагу питанням охорони природи та екологічним проблемам приділяли автори підручників, серед яких М. Баранський, М. Ляліков, М. Скаткін, П. Терехов [7]. Це дозволило реалізовувати міжпредметні зв'язки для формування у здобувачів освіти картографічних навичок.

Кінець XX — початок XXI століття відзначається низькою освітніми реформами, що стосуються структури 11-річної школи, які впливають на організацію шкільного курсу географії. Таким чином, інваріантна складова навчальних планів передбачає вивчення різних курсів географії з 6-го по 11-й клас. У 5-х класах до навчальних планів виводяться курси краєзнавчого спрямування, спочатку як інваріантна складова, а пізніше – як курси за вибором.

Ситуація з вивченням географії в школах України залишається

епізодичною. Проте позитивним є те, що розробляється значна кількість⁹ регіональної навчальної літератури краєзнавчого спрямування, посібників, авторських програм [7], географічних атласів, практикумів [2], контурних карт, закладів з наданням відповідного грифу. Це сприяє залученню вчителів до процесу створення навчального контенту.

Питання створення та використання навчально-методичних комплексів та їх компонентів детально розглядаються в роботах таких науковців, як В. Беспалько, С. Кобернік, В. Пасічник, О. Стадник, О. Топузов тощо [8]. Це дає можливість учителям географії зробити творчий підхід до структурування та реалізації

Сьогодні процес навчання географії в освітніх закладах представлений широким спектром матеріалів, серед яких навчальні програми, підручники, контурні карти, тематичні атласи, хрестоматії, словники, практикуми, довідники, збірники тестових завдань та інші допоміжні посібники. Зі зростанням використання інформаційних технологій у системі освіти цей процес доповнився електронними підручниками, міні-хрестоматіями, інтерактивними посібниками, тестовими платформами і мобільними практичними додатками. Таке різноманіття навчально-методичного забезпечення відкриває широкі можливості для викладачів, сприяючи підвищенню ефективності навчання географії у школі. Для сучасного профільного навчання географії в старших класах особливо важливим є дослідження питань організації національних господарств різних країн світу. До таких питань належить аналіз спільних та унікальних характеристик цих господарств, вивчення їхньої трансформації в умовах сучасного ринкового середовища, огляд економічних моделей розвитку країн світу, включаючи як сусідні держави, так і ті, що розташовані далеко від України. Крім того, важливими аспектами є вивчення логістичних потоків та визначення основних тенденцій змін у глобальній економіці під впливом процесів глобалізації й економічної інтеграції.

Усебічний розгляд цих питань стає можливим завдяки профільному вивченню географії в старшій школі. Важливим викликом для сучасної освітньої системи

є імплементація положень нової освітньої реформи. Ця реформа фокусується на інтеграції змісту навчальних дисциплін і профілізації навчання, що обумовлює необхідність змін у структурі, наповненні та методиках викладання географії в школах. Успішне впровадження цих змін можливе за умови створення відповідного педагогічного середовища [4].

- **Збільшення кількості досліджень**, присвячених аналізу досвіду підготовки вчителів;
- **Розробка технологій залучення педагогів** до процесу реформування освітнього середовища;
- **Підвищення кваліфікації вчителів географії** через систему післядипломної педагогічної освіти із формуванням науково-методичних, предметних, психологічних і педагогічних знань;
- **Проектування змісту навчання географії** для старшої школи, яке включає методичне структурування та конструювання науково-методичних знань із географії;
- **Творчий підхід учителів** до створення навчально-методичного забезпечення, включно з педагогічними програмними засобами, геоінформаційними системами, новими інформаційними технологіями, освітніми інтернет-ресурсами й електронними засобами навчання;
- **Моделювання педагогічної діяльності** учасників навчального процесу з урахуванням інтегрованого, диференційованого, комплексного підходів та раціонального добору методів, технологій і форм навчально-пізнавальної діяльності, що сприяють формуванню ключових компетентностей учнів.

На сучасному етапі реалізації Нової української школи (НУШ) вивчення географії в старших класах здійснюється за такими підходами:

- Завершення базової освіти на рівнях стандарту або академічному рівні;
- Вивчення географії на профільному рівні;
- Засвоєння експериментальних інтегрованих курсів, таких як «Природничі науки» [8].

Основні ідеї НУШ передбачають компетентнісний, практико орієнтований підхід до реалізації змісту навчання, а також дитиноцентричну й

рамкову структуру освітнього процесу, зокрема в галузі географії.

Кожен етап реформи зумовлений соціально-політичними, економічними та освітніми змінами, які впливають на перегляд підходів до структури та змісту навчання. Це включає створення нових навчальних програм, підручників і матеріалів. На сучасному етапі ключовим завданням є визначення механізмів впровадження компетентнісного підходу до організації навчання географії відповідно до вимог НУШ [15].

Реалізація ідеї навчання географії є прикладом компетентнісно орієнтованої освіти, яка базується на інтегрованому та комплексному підходах. Це передбачає використання вчителями у своїй освітній діяльності інноваційних, інформаційно-комунікаційних та інтерактивних технологій, сучасних засобів навчання, а також раціонального добору методів, форм і прийомів. Такий підхід вимагає оновлення та розроблення відповідного навчально-методичного забезпечення, яке слугує основою практичної діяльності педагогів.

Сьогодні спрямовано на формування інтересу до науки про Землю, підвищення мотивації учнів до свідомого вибору майбутньої професії, а також на покращення результатів навчально-пізнавальної діяльності.

Опанування географоцентричного змісту різних навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти дозволяє реалізувати ці цілі, сприяючи глибшому розумінню учнями прикладного значення географії у сучасному світі.

1.2 Методологічні основи дослідження

На сучасному етапі інтеграції України до європейського освітнього простору особливу увагу приділяють вивченню географії в старших класах. Учні мають формувати необхідні характеристики особистості, включаючи володіння професійними знаннями, уміннями, навичками, а також ключовими та загальнопредметними компетентностями. Важливо навчити їх застосовувати ці компетентності у житті, використовуючи критичне мислення та інтегрований підхід.

Одним із ключових напрямів модернізації освіти є навчання на

профільному рівні, яке передбачає комплексне оновлення змісту та структури старшої школи. Такий підхід враховує мотивації, нахили, здібності та потреби учнів, зокрема тих, хто має особливі освітні потреби, забезпечуючи рівний доступ до якісної освіти. Це відповідає вимогам сучасного ринку праці [6].

Завдання навчання географії включають:

- Формування сприятливих умов для розвитку пізнавальних інтересів, професійних схильностей, а також виявлення й удосконалення здібностей та обдарованості учнів у контексті освітньої підготовки.;
- Проведення психолого-педагогічної діагностики для оцінки готовності старшокласників до самостійного вибору змісту навчання;
- Сприяння професійній орієнтації, самовизначенню та соціалізації учнів;
- Формування системи уявлень, дослідницьких умінь і навичок для успішної самореалізації випускників;
- Забезпечення всебічного розвитку старшокласників як цілісних особистостей;
- Розвиток основоположних, загальноосвітніх і спеціалізованих географічних компетентностей, а також формування духовності та культурних цінностей;
- Впровадження компетентнісного, діяльнісного, інтеграційного та комплексного підходів у освітній процес з метою підготовки кваліфікованого випускника, здатного до осмисленого вибору професійної траєкторії.
- Використання географоцентричного змісту навчання у шкільній програмі;
- Реалізація диференційованого та практико орієнтованого підходу до навчання із застосуванням сучасних засобів навчання;
- Стимулювання розвитку творчих здібностей та формування самостійності учнів [6].

Ці завдання орієнтовані на розвиток у школярів не лише знань, а й практичних умінь, необхідних для їхньої успішної самореалізації в суспільстві та професійній діяльності.

Таким чином, серед психолого-педагогічних умов навчання географії у старшій школі можна виділити:

- Розробку змісту науково-методичних матеріалів із географії, адаптованих до

психологічних і вікових особливостей учнів;

- Вивчення потреб учнів для структуризації змісту навчання та добору поняттєвого апарату з урахуванням навантаження матеріалу;
- Застосування компетентнісного, особистісно орієнтованого та інтегрованого географічного підходів до викладання;
- Інтеграцію географічних знань і навичок у повсякденне життя та професійну підготовку;
- Формування предметної компетентності через використання географічного моделювання;
 - Розвиток комплексного географічного мислення для ефективної адаптації до змін у навколишньому середовищі;
 - Набуття досвіду у сфері фінансової грамотності, громадянської відповідальності, екологічної свідомості та особистої безпеки;
 - Вивчення географії дозволяє максимально реалізувати освітній, культурологічний, гуманістичний і виховний потенціал цього навчального предмета. Воно сприяє тому, щоб випускники могли успішно використовувати систему географічних знань, умінь і навичок для орієнтації у динамічному світі [3].

Навчання географії у закладах загальної середньої освіти сприяє формуванню географічної компетентності, основними характеристиками якої є:

- **Уміння застосовувати знання та навички** в суб'єктивно-об'єктивній геопросторовій реальності;
- **Розуміння взаємозв'язків** між соціально-економічними, природними та техногенно-антропогенними об'єктами у географічній дійсності;
- **Інформаційна грамотність**, яка виражається у використанні сервісів, технологій, програм і засобів структурування географічного змісту;
- **Застосування геоінформаційних технологій** та графічних інструментів;
- **Конструктивне сприйняття** явищ сучасного життя, визначення власних можливостей і внеску у суспільство;
- **Уміння оцінювати рівень безпеки**, розрізняти загрози та формувати особистісно гуманістичну, ціннісно-поведінкову модель поведінки;

- **Аналіз географічних процесів** і явищ у контексті людиноцентризму, концепції географоцентризму та принципу «від глобального до локального»;
- **Прикладне моделювання** з використанням картографічних, геоінформаційних та віртуальних проєктувальних засобів;
- **Організація індивідуальної та колективної діяльності** для досягнення навчальних цілей;
- **Мотивація до навчання протягом життя** та наявність ціннісно-орієнтованого підходу до освіти [5].

Аналіз літературних джерел і досвіду роботи ЗЗСО свідчить, що далеко не всі вчителі можуть ефективно реалізувати процес навчання географії, так само як і не всі учні готові до повного засвоєння специфіки цього процесу. Це зумовлено:

- Відсутністю достатнього навчально-методичного забезпечення та відповідної методики навчання географії, що відповідає вимогам Нової української школи (НУШ);
- Низьким рівнем навичок самостійного структурування змісту предмета;
- Обмеженою здатністю до моделювання;

Таким чином, для успішної реалізації компетентнісного навчання географії необхідно вдосконалювати методичну систему, враховуючи психолого-педагогічні умови, оновлення змісту навчання та тенденції розвитку освіти в контексті НУШ

Висновок до розділу 1

Постає необхідність дослідження методологічних основ навчання географії в старшій школі з метою обґрунтування методичних підходів до її викладання, визначення сучасних тенденцій оновлення змісту навчання, розробки географоцентричного підходу до організації освітнього процесу. Це передбачає структурування науково-методичного знання з географії, моделювання навчального процесу, створення механізмів реалізації компетентнісного підходу та педагогічних умов для ефективного викладання географії у старшій школі.

Значну роль відіграє застосування візуальних ефектів для відображення територіальних та процесуальних явищ через освітні інтернет-ресурси, геоінформаційні системи (ГІС) і сучасні інформаційні технології. Робота з географічними картами однакового масштабу, але з різним змістом, сприяє розвитку просторового та критичного мислення учнів, а також дозволяє їм глибше усвідомити практичне значення здобутих знань у повсякденному житті та формує навички їх ефективного використання на благо як особистого розвитку, так і суспільства. Важливим є також ретельний підбір навчального матеріалу, орієнтованого як на географоцентричний, так і людиноцентричний підхід. Це сприяє гармонійному поєднанню знань про географічні явища з розумінням їхнього впливу на людину та суспільство, що робить навчання більш цілісним і змістовним.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В 10–11-х КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

2.1. Аналіз навчальних освітніх програм з географії

Концепція географічної освіти для основної школи підкреслює важливість постійного оновлення сучасної географічної освіти, яке має базуватися на досягненнях як фундаментальних, так і прикладних наукових досліджень. Такі оновлення можливі завдяки використанню результатів систематизації та обґрунтуванню ключових досліджень у галузі географії. Ця наука володіє значним інтегративним потенціалом і відіграє важливу роль у формуванні світогляду учнів на глобальному, регіональному та особистісному рівнях. [6].

Вивчення географії у закладах загальної середньої освіти сприяє розвитку предметної географічної компетентності, формуванню цілісної, об'єктивної наукової картини світу. Це особливо важливо для адаптації учнів до суспільства, оточуючого середовища, а також для їх самовизначення, самоактуалізації та самореалізації у сучасному світі [3].

Розвиток концептуальних підходів до визначення поняття "навчальна програма" пройшов кілька етапів:

- У початкових визначеннях, характерних для кінця XIX – початку XX століття, ключовою була орієнтація на пізнавальний досвід учнів.

- У визначеннях середини та другої половини XX століття акцент змістився на опис навчальної діяльності через сукупність засвоєваних знань, умінь і навичок (ЗУН), які програма мала формувати.

- У рамках сучасного етапу розвитку, програми розробляються на основі принципів особистісно-компетентісного підходу. Їхньою відмінною рисою є фокус на вимогах до досягнення певного рівня підготовки учнів, забезпечення соціалізації та акцент на практичній значущості змісту навчання. У ході нашого дослідження було проаналізовано структуру навчальної програми з географії, яка включає наступні компоненти:

- описати структуру програми з географії, необхідну для створення

логічної послідовності курсу;

– Загальнонавчальні завдання будуються у таких формах: поняття, знання, принципи; навички (когнітивні, соціальні, психомоторні) і навички; установки та ціннісні орієнтації (особиста дисципліна, особисті висновки, соціальні норми поведінки);

– довгострокові цілі навчання;

– основні показники організації подання навчального матеріалу, встановлені з урахуванням: видів навчально-пізнавальної діяльності; науково-географічний зміст; Прогнозовані результати навчання викладені в загальних рисах; траєкторія інтелектуального розвитку;

– методики, що дозволяють оцінити діяльність здобувачів освіти, сприяють аналізу ефективності їхнього навчання з використанням: польових практик, практичних робіт, індивідуальних і колективних завдань, проектування та конструювання, а також інших видів навчально-пізнавальної діяльності (4)

– в основу побудови та структури змісту освітньої програми покладено принципи: різноманітності, цілісності, системності, ротації, наступності, наступності, науковості, доступності, системності та життєдіяльності, гнучкості, екологічності, інтегрованості, комплексності, соціальності. адаптивність, логічні зв'язки, зв'язки теорії з практикою, свідома діяльність, антропоцентризм і географія, діагностична та прогностична доцільність, «від глобального до локального» тощо.

На основі сучасних освітніх програм з географії визначено вимоги до рівня підготовки, відповідно, при засвоєнні змісту навчального матеріалу учні набувають умінь і практичних навичок, формують ставлення, навчаються:

- Осягати природу Землі та географічну оболонку як інтегративну систему, що поєднує природні і природно-техногенні середовища, враховуючи їхній вплив на розвиток антропогенної діяльності.

- Визначати джерела географічної інформації, характеристики ключових понять і компоненти, що формують географічні системи.

- Вказувати географічні об'єкти, кордони, межі, а також аналізувати їхні переваги та недоліки з використанням географічних карт.

- Класифікувати країни, біоценози, джерела даних і логістичні групи за відповідними критеріями, ґрунтуючись на міждисциплінарному підході.
- Диференціювати основоположні риси термінів «фізична географія» та «суспільна географія», а також аналізувати фізико-географічне, економіко-географічне та політико-географічне положення окремих держав.
- Використовувати спеціалізовану термінологію, фактологічний матеріал, а також географічний глосарій і номенклатуру як інструменти просторового аналізу.
- Розуміти причини й наслідки руху літосферних плит, а також взаємодію інших глобальних і регіональних геофізичних процесів.
- Вибирати релевантну географічну інформацію, оцінюючи її наукову цінність і практичне застосування.
- Проводити аналіз проблем, пов'язаних із вдосконаленням адміністративно-територіального устрою, спостерігати зміни у політичному просторі світу, зокрема у контексті раціонального використання природних ресурсів та оцінки впливу екологічних умов на суспільне здоров'я.
- Установлювати причинно-наслідкові зв'язки між географічними явищами й процесами для поглибленого розуміння просторової організації територій.
- Обчислювати місцевий і поясний час, визначати протяжність територій, атмосферний тиск, вологість повітря та інші важливі параметри фізико-географічного середовища.
- Виявляти: ставлення, закономірності поширення, тенденції, фінансову грамотність тощо.
- Показувати: приклади об'єктів на місцевості чи географічній карті.
- Характеризувати: наукову картину світу, кліматичні типи, погоду, вплив людини на природу, галузі промисловості тощо.
- Досліджувати: проблему парникового ефекту чи інші актуальні питання.
- Обґрунтовувати: межі застосування географічних законів.
- Висловлювати судження: про важливість знань про природу, умови

сталого розвитку, раціональне використання природних ресурсів.

- Описувати: відмінності між науковим, релігійним та естетичним пізнанням, географічні процеси та явища.
- Порівнювати: структури Землі, водозабезпеченість України та інших країн, туристичну привабливість різних регіонів.
- Послугуватися: ІКТ, ГІС, електронними джерелами з географії для формальної та неформальної освіти.
- Спостерігати: за природними процесами та явищами.
- Опрацьовувати: додаткову літературу самостійно.
- Передбачати: наслідки господарської діяльності людини, власні дії у довкіллі, можливості професійної реалізації.
- Застосовувати: знання та моделювання на практиці.
- Складати: плани характеристик, структурно-логічні конспекти, проблемно-символічні сигнали тощо.
- Розробляти: навчальні проєкти та плани.
- Користуватися: державною і іноземними мовами, різними джерелами інформації.
- Створювати: графіки, моделі, конспекти.
- Узагальнювати: отриману інформацію.
- Аналізувати: факти, явища, процеси, наслідки.
- Виокремлювати: головне від другорядного, центральне від периферійного.
- Конкретизувати: розповіді прикладами та фактами.
- Виявляти: закономірності природи, наслідки діяльності людини.
- Систематизувати: країни, ландшафти тощо.

Перелічені навички та компетентності формуються на різних рівнях підготовки (початковий, середній, достатній, високий) і узгоджуються з основними компонентами навчальних програм: знаннєвим, діяльнісним і ціннісним. (таблиця 1).

**Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності
з географії учнів 10–11-х класів**

№ з/п	Компоненти	Очікувані результати
1	<u>Знаннєвий</u> (ЗК)	знає, називає, розуміє, класифікує, наводить приклади, передбачає, пояснює
2	Діяльнісний (ДК)	застосовує, розвиває вміння, складає, порівнює, характеризує, добирає, пояснює, застосовує, досліджує, показує на карті, визначає, встановлює, виявляє, уміє, описує, розробляє, спостерігає, створює, опрацьовує
3	Ціннісний (ЦК)	усвідомлює, оцінює, <u>обґрунтовує</u> , аналізує, висловлює судження, робить висновки, виявляє ставлення,

Можливості вивчення географії передбачені різноманітними навчальними планами для учнів 10–11-х класів у межах Типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти III ступеня. Зазначені можливості реалізуються через застосування експериментального інтегрованого курсу, профільного або окремого предмета, а також факультативів чи тематичних спеціалізованих курсів (таблиця 2). Порівняльний аналіз кількості годин, виділених під вивчення географії в навчальних планах для 10–11-х класів ЗЗСО, свідчить про недостатній обсяг цього часу

Порівняльна таблиця виділеної кількості годин, відведених на вивчення географії в навчальних планах Типової освітньої програми

Предмети	Кількість годин на тиждень у класах	
	10 клас	11 клас
Навчальний план для 10 – 11 класів <i>(з експериментальними інтегрованими курсами)</i>		
Природничі науки (експериментальний інтегрований курс)	4	4
Профільні предмети та спеціальні курси	9 (7)	11 (9)
Навчальний план для 10 – 11 класів <i>(із вивченням окремих предметів)</i>		
Географія	1,5	1
Додаткові години на профільні предмети, спеціальні курси, окремі базові предмети, факультативні курси та індивідуальні заняття	8 (6)	9 (7)
Години (орієнтовні) навчального плану на вивчення профільних предметів		
Географія	5	5

Опанування географії в межах зазначеного обсягу годин забезпечується навчальними програмами (рівня стандарту та профільного), розробленими для здобувачів освіти закладів загальної середньої освіти III ступеня. Ці програми затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407 «Про надання грифу МОН навчальним програмам для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти» [6] (табл. 3). Їхній перелік регулярно оновлюється, доповнюється та офіційно публікується, зокрема через освітні сервіси в мережі Інтернет.

**Перелік назв навчальних програм із географії
для учнів ЗЗСО III ступеня**

№ з/п	Назва навчальної програми	Рівень вивчення
1.	Географія	Рівень стандарту
2.	Географія	Профільний рівень
3.	Природничі науки (чотири навчальні програми): <i>проект 1:</i> автори І. Дьоміна, В. <u>Задояний</u> , С. Костик; <i>проект 2:</i> авторський колектив під керівництвом Т. <u>Засекиної</u> ; <i>проект 3:</i> автори Д. <u>Шабанов</u> , О. <u>Козленко</u> ; <i>проект 4:</i> авторський колектив під керівництвом В. Ільченко	Рівень стандарту

У процесі переходу до НУШ вивчення географії старших класів здійснюється за кількома варіантами:

1. Завершення базової освіти:

- У 10-му класі навчання проводиться за програмами для закладів освіти на рівні стандарту та академічному рівні.
- У 11-му класі обсяг становить 35 годин (1 година на тиждень).

2. Вивчення географії на профільному рівні:

- Програма передбачає 350 годин (по 5 годин на тиждень у кожному класі).
- У 10-му класі вивчається курс «Географія: регіони й країни», у 11-му класі — «Географічний простір Землі».
- Програма затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 № 1407 «Про надання грифу МОН навчальним програмам для учнів 10–11 класів ЗЗСО».

3. Опанування експериментального інтегрованого курсу «Природничі науки»:

- Курс розрахований на 4 години на тиждень і реалізується за чотирма програмами, розробленими авторами І. Дьоміною, В. Задояним, С.

2.2. Особливості формування системи навчальних понять з географії в учнів старшої школи

Якість шкільної географічної освіти залишається важливим питанням ще з часу її появи як навчальної дисципліни. Одним із ключових чинників її вдосконалення є забезпечення формування системних знань із географії. Це включає опанування учнями основних понять, розуміння процесів і закономірностей, розвиток практичних навичок та формування географічної компетентності. Враховуючи вікові та індивідуальні особливості старшокласників, вчителі використовують ефективні методи, сучасні форми, навчальні технології та засоби. Такий підхід сприяє успішному засвоєнню географічних термінів і понять, аналізу взаємозв'язків і закономірностей, розумінню причинно-наслідкових процесів, а також становленню предметної компетентності в галузі географії.

Організація сучасного освітнього процесу базується на знаннях учителями вікової психології, психолого-педагогічних особливостей структури науково-методичних знань у географії, умов структурування змісту навчального предмета, теорії й методики навчання, принципах людино- та географічного центризму тощо.

Врахування вікових особливостей учнів при виборі методів, прийомів і технологій навчання напряму впливає на ефективність освітнього процесу. Кожен його етап стає логічним продовженням попереднього, забезпечуючи послідовність і системність навчання.

Окрім акценту на ціннісно-мотиваційних аспектах у процесі вивчення географії, одним із ключових завдань є формування у здобувачів освіти стійких навчальних понять. Цей процес реалізується з урахуванням психолого-педагогічних умов, які виступають фундаментальними компонентами в структурі системного підходу «знання-уміння-ставлення». Зокрема, формування понять аналізується також у межах концептуальної рамки теорії «центр-периферія», що дозволяє краще зрозуміти ієрархічні та

просторові взаємозв'язки географічних об'єктів

Зважаючи на це, а також для підвищення ефективності навчального процесу та результативності засвоєння географії старшокласниками, важливо дотримуватися системності у формуванні предметної компетентності. Її основою є опанування поняттєво-категоріального апарату географії.

Навчання географії учнів передбачає радикальну перебудову структури навчального процесу, оновлення змісту і методів викладання, а також максимальне врахування індивідуальних особливостей і зацікавленості здобувачів освіти. Це створює умови для розвитку їхньої розумової та соціальної ініціативи [2].

Аналіз навчальних програм і підручників свідчить, що під час вивчення географії учні засвоюють різні поняття, які відрізняються за змістом і обсягом. Зміст кожного поняття включає сукупність ознак об'єкта або явища, які воно характеризує.

Наш аналіз поняттєво-категоріального апарату географії вказує, що види понять варіюються за такими критеріями:

- Характер і тип елементів обсягу;
- Кількість елементів обсягу;
- Характер ознак.

У процесі аналізу поняттєвого апарату було вивчено актуальні навчальні програми з географії для учнів 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (зокрема, стандартного та профільного рівнів), затверджені Міністерством освіти і науки України. [3, 21, 27, 28].

Досягнення мети формування у школярів географічної картини світу курс географії (10-й клас, рівень стандарту) [27] передбачає такі завдання:

- Розкриття ролі географії у вирішенні соціально-економічних, екологічних і природоохоронних проблем.
- Обґрунтування важливості наукового підходу та методів дослідження просторово-часових закономірностей.
- Формування картографічної грамотності та культури роботи з картами.

- Сприяння розвитку глобального світогляду через цілісне географічне бачення Землі, засноване на регіональних закономірностях, із застосуванням принципу «від глобального до локального».
- Розвиток геопросторового мислення, яке дозволяє учням осмислювати комплексність і цілісність географічних процесів.
- Навчання практичному використанню знань.
- Формування свідомого громадянина.
- Заохочення до самореалізації учнів через розкриття їхніх здібностей, інтересів і життєвих планів, а також розвиток умінь самостійного пошуку, аналізу та передачі географічної інформації.

Для учнів 10-х класів, які вивчають курс географії на рівні стандарту, передбачено засвоєння таких понять: «країна», «залежна територія», «держава», «демографічна політика», «демографічний вибух», «субурбанізація», «урбанізація», «міграція», «мегаполіс», «природокористування», «ресурсозабезпеченість», «антропосфера», «навколишнє середовище», «географічне середовище», «глобальні проблеми людства» [6].

Аналіз поняттєвого апарату, закладеного у програму, свідчить про його обмежений обсяг. Програма містить переважно терміни та поняття, відомі учням із попередніх курсів, а рівень диференціації понять залишається незначним.

З метою підготовки випускників школи до системного та спеціалізованого сприйняття географії в освітній процес старшої школи запроваджено її вивчення на профільному рівні. Це дозволяє орієнтувати навчання на індивідуальні потреби та соціалізацію учнів.

Для аналізу навчальних програм рівня стандарту та профільного рівня в межах дослідження було здійснено вибірку й детально вивчено поняттєвий апарат, який використовується в чинних програмах з географії для профільного рівня. Зокрема, розглянуто такі курси:

- **10 клас** (175 годин, 5 годин на тиждень, 15 годин резерву): вивчалися терміни «держава», «країна», «акваторія», «територія», «суверенітет»,

«залежна територія», «територія держави», «суверенна держава», «державний кордон», «цивілізація», «виключна економічна зона», «глобалізація», «урбанізація», «світосистема», «субурбанізація», «рівень урбанізованості», «рурбанізація», «темп урбанізації», «сталій (збалансований) розвиток», «джентрифікація», «глобальна економіка».

- **11 клас** (175 годин, 5 годин на тиждень, 10 годин резерву): було розглянуто такі поняття, як «геосистема», «світосистема», «географічний простір», «геологічне середовище людства», «демографічне старіння», «демографічний перехід», «демографічний вибух», «депопуляція», «демографічна криза», «демографічне навантаження працездатного населення», «демографічна політика», «демографічна ємність території», «урбанізація», «рурбанізація», «субурбанізація», «мегаполіс», «глобальна економіка», «глобальні ланцюги доданої вартості», «територіально-політична система», «територія держави», «культура», «етнічна територія», «собівартість», «додана вартість», «ефективність», «конкурентні переваги», «прибуток», «міжнародна кооперація», «пропозиція», «попит», «ринкова ціна», «глобальна екосистема», «соціальна криза», «екологічна криза», «економічна криза», «інформаційно-технологічна революція», «інформаційне (мережеве) суспільство», «ноосфера», «постіндустріальне суспільство», «метрополітенський регіон».

Порівняльний аналіз поняттєвого апарату, запропонованого в навчальних програмах географії для профільного та стандартного рівнів (10 клас) [272], дозволяє зробити наступні висновки:

- **Кількість понять.** У програмі профільного рівня кількість навчальних понять перевищує стандартний рівень (21 проти 15), хоча тривалість курсу на профільному рівні на 123 години більше.
- **Повторення матеріалу.** До програм профільного рівня включено поняття, вже відомі учням з попередніх курсів (наприклад, «державний кордон» у 10 класі, профільний рівень; «навколишнє середовище» у 10 класі, стандартний рівень).

- **Унікальні поняття.** У програмі стандартного рівня містяться терміни, відсутні в профільній програмі (наприклад, «ресурсозабезпеченість», «антропосфера», «географічне середовище», «демографічна політика», «мегаполіс», «глобальні проблеми людства»).
- **Недостатня увага до екологічних аспектів.** У програмі профільного рівня бракує понять, пов'язаних із екологією та природоохоронною тематикою («природні ресурси», «ресурсозабезпеченість», «глобалістика», «геополітика»).

Аналіз навчальних програм профільного рівня для 10-го та 11-го класів (по 175 годин кожна) [275, 281] виявив:

- **Непропорційність.** У 10 класі вивчається 21 поняття, тоді як у 11 класі – 41.
- **Відсутність стандартних понять.** Деякі поняття стандартного рівня, такі як «глобальні проблеми людства» та «глобалізація», відсутні в програмі профільного рівня, попри значну увагу до сутності глобальних проблем.
- **Повторення.** У профільній програмі 10-го та 11-го класів повторюються поняття, наприклад, «урбанізація», «рурбанізація», «субурбанізація», «світосистема».
- **Економічна спрямованість.** Програма 11 класу значно акцентує увагу на економічній термінології, приділяючи мінімальну увагу екологічним поняттям («екологічна криза», «глобальна екосистема»).
- **Актуальність понять.** У програмі профільного рівня є поняття, які також могли б використовуватися учнями стандартного рівня («культура»).
- **Брак професійної спрямованості.** Відсутня чітка система професійно орієнтованих термінів.

Для вдосконалення навчальних програм географії на профільному рівні доцільно:

1. **Розширити перелік понять** шляхом введення нових термінів за тематичними напрямками:
 - «Демографічні процеси»
 - «Глобалізований світ»
 - «Екологічна безпека та природокористування»

- «Геопросторова будова сучасного суспільства, господарства».
2. Забезпечити прикладну спрямованість, науковість і практичну значущість отриманих знань.
 3. Сприяти розвитку пізнавального інтересу, самостійності у навчанні, а також творчих здібностей учнів.

2.3. Інтегрування змісту географічної освіти

Сучасний зміст шкільної географічної освіти [2] базується на комплексному підході до вивчення географічного середовища, охоплюючи як його загальні характеристики, так і просторову диференціацію. Цей підхід дозволяє аналізувати природні, соціальні й економічні чинники, що впливають на зміни навколишнього середовища, у їх взаємодії. Це сприяє формуванню геоекологічних, соціокультурних і геоеконічних уявлень і цінностей учнів, поєднуючи емоційне й раціональне сприйняття.

Реалізація такого підходу в старшій школі забезпечується інтеграцією різних блоків інформації (суспільно-історичного, соціально-економічного, еколого-природоохоронного, фізико-географічного, мистецько-культурологічного, інформаційно-технологічного тощо) завдяки використанню міжпредметних зв'язків. Це досягається через інтеграцію змістових блоків на окремих етапах уроків, проведення інтегрованих занять і заходів гуманістично-географічного характеру [9].

Інтеграція змісту навчальних предметів сприяє розвитку особистісних якостей учнів, зокрема:

- **Освітня функція** – формування знань і навичок.
- **Конструктивна функція** – сприяння комплексному сприйняттю інформації.
- **Розвивальна функція** – розвиток творчості та самостійності.

Актуальність інтеграції природничих, гуманітарних, суспільних, технічних і мистецьких знань у навчанні географії визначається сучасним рівнем розвитку науки, освіти й культури, а також вимогами до компетентності випускників загальної середньої школи.

Інтеграція природничо-наукових знань висуває нові вимоги до педагогів, зокрема потребує знань у суміжних з їхньою спеціалізацією галузях, а також уміння комплексно застосовувати ці знання для вирішення навчально-організаційних і науково-методичних завдань.

Сучасні суспільні виклики в Україні актуалізували необхідність переосмислення підходів до навчання географії, зокрема використання комплексного, міжпредметного та інтегрованого навчання. Ефективним інструментом цього є інтегровані та бінарні уроки на етапі пропедевтики.

Ретроспективний аналіз свідчить, що в Україні комплексний підхід у навчанні почали впроваджувати ще на початку 1920-х років [6].

Н. Лошкарьова запропонувала класифікацію міжпредметних зв'язків, базуючись на двох основних аспектах – знаннях і видах діяльності. Особливу роль у цьому контексті відіграють бінарні уроки. Їх організація передбачає:

- викладання однієї теми кількома вчителями або одним педагогом із синхронізацією календарно-тематичного й поурочного планування;
- інтеграцію змісту кількох предметів навколо однієї теми чи проблеми;
- застосування методів, прийомів, форм, технологій і засобів, що забезпечують комплексне сприйняття навчального матеріалу;
- опору на досвід учнів, набутий під час інших уроків чи у повсякденному житті [36].

Бінарні уроки з географії сприяють:

- формуванню цілісного розуміння природних явищ і їхніх взаємозв'язків;
- здобуттю знань і розвитку навичок, які можна використовувати як для вивчення інших дисциплін, так і в реальному житті;
- формуванню комплексного світогляду, заснованого на просторовому мисленні, та підготовці компетентного випускника школи.

Актуальність інтеграції знань із природничих, суспільно-економічних, інформаційно-технологічних дисциплін зумовлена сучасними вимогами до освіченості учнів і розвитком науки. Компетентнісно орієнтований підхід у викладанні географії реалізується через використання сучасних засобів навчання.

Зростаючі темпи оновлення інформації й розширення засобів її передачі вимагають від учнів і вчителів мобільності, здатності працювати з комп'ютерними технологіями, ІКТ та ГІС. Це сприяє формуванню геоінформаційної компетентності, яку можна розвивати на інтегрованих уроках, поєднуючи географію, економіку та інформатику.

Перехід до ринкових відносин обумовлює необхідність економічної освіти школярів, особливо у 10–11 класах [86, 87, 180]. Інтеграція природничих і економічних знань у навчальному процесі дозволяє всебічно розглядати питання раціонального розміщення галузей господарства, експортно-імпортних потоків, lean-логістики, обмеженості ресурсів, ВВП, ВНП, дефіцитно-профіцитного бюджету, доданої вартості, ринків товарів і послуг, альтернативної енергетики, економічної активності, міжнародного поділу праці тощо [3].

Приклади тематики бінарних уроків з географії, подані в таблиці 4, демонструють, як інтеграція змісту навчання може сприяти формуванню у старшокласників цілісного світогляду і застосуванню комплексного підходу в опануванні географії.

**Тематика бінарних уроків географії
(11-й клас)**

Клас	Тема уроку	Навчальний предмет з яким інтегрується	Тема спорідненого навчального предмету	Спільна тема уроку
11	Структура населення України	Економіка	Безробіття	Структура населення України. Проблеми безробіття у світі й Україні
11	Загальна характеристика господарства України	Економіка	Типи економічних систем	Загальна характеристика господарства України. Типи економічних систем світу й особливості економічної системи України
11	Економічний потенціал України	Економіка	Основні показники багатства країни	Економічний потенціал України. Основні показники багатства країни

11	Світова торгівля	Економіка	Абсолютні та порівняльні переваги	Світова торгівля. ³² Абсолютні та порівняльні переваги світової торгівлі для України
11	Рух капіталів та торгівля в середині транснаціональних корпорацій	Економіка	Розрахунок руху капіталів в платіжному балансі	Рух капіталів та торгівля в середині транснаціональних корпорацій. ТНК та Україна

Інтеграція змісту географії та правознавства через конструкцію бінарних уроків виступає ефективним і обґрунтованим підходом до впровадження компетентнісно-орієнтованого навчання на профільному рівні. Такий метод сприяє розвитку в учнів правової свідомості, формуванню активної громадянської позиції, а також поглиблює розуміння взаємозалежності між географічними та правовими аспектами суспільного життя.

Висновок до розділу 2

Процес модернізації змісту освіти в Україні, обумовлений курсом на інтеграцію до європейського освітнього простору, ініціював упровадження нових підходів до формування освітніх програм. Ці підходи базуються на компетентнісній, практико-орієнтованій, професійній та результативно-цільовій спрямованості.

З метою вдосконалення змісту навчальних програм з географії на профільному рівні доцільно:

1. Розширити перелік географічних понять, які вивчаються учнями 10–11 класів, доповнивши його новими термінами за тематичними напрямками.
2. Забезпечити навчальний процес прикладною спрямованістю, використовуючи наукові методи пізнання і формуючи практичні навички.
3. Створити умови для міцного засвоєння знань через самостійну діяльність учнів, спрямовану на розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних та творчих здібностей.

Використання поєднаних уроків сприяє:

- формуванню цілісного уявлення про природні явища та їх взаємозв'язки;
- розвитку міжпредметних зв'язків;
- здобуттю навичок роботи з інформацією на міжпредметному рівні;
- практичному застосуванню знань та формуванню цілісного світогляду.

Таким чином, інтеграція змісту та впровадження бінарних уроків створює умови для формування компетентного випускника, здатного застосовувати отримані знання у реальних життєвих ситуаціях.

РОЗДІЛ 3. ОБГРУНТУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ

3.1. Класифікація засобів навчання з географії

Реалізація компетентнісного підходу у викладанні географії для старшокласників передбачає створення й використання спеціальних засобів навчання. Ці засоби – це сукупність матеріальних і нематеріальних об'єктів, що сприяють засвоєнню знань, формуванню досвіду пізнавальної та практичної діяльності, розвитку самостійності учнів і їхньої творчої активності.

У педагогічній практиці існує кілька підходів до класифікації засобів навчання. Найпоширеніші з них базуються на таких критеріях:

1. За особливостями сприйняття:

- Візуальні (зорові, оптичні засоби, такі як карти, схеми, малюнки).
- Вербальні (мовні й знакові засоби, наприклад, текстові матеріали).
- Комбіновані (аудіовізуальні – наприклад, відеофільми, мультимедійні презентації).
- Звукові (аудіо та акустичні засоби, такі як подкасти або записи лекцій) [37].

2. За суб'єктом використання:

- Засоби, орієнтовані на учнів.
- Засоби, створені для використання вчителем.
- Засоби спільного користування.
- Трисуб'єктні засоби (що передбачають взаємодію учня, вчителя і засобів навчання) [36].

3. За способом використання:

- Статичні засоби (таблиці, схеми).
- Динамічні засоби (моделі, які ілюструють зміни, наприклад, кліматичні чи рельєфні процеси).

4. За ступенем опосередкованості:

- Інформаційні засоби (тексти, лекції, електронні підручники).
- Матеріальні засоби (муляжі, зразки гірських порід, мінерали) [12].

5. За джерелами виникнення:

- Природні об'єкти (зразки ґрунтів, гербарії).
- Штучно створені засоби (макети, електронні програми).

6. За складністю:

- Простого типу (окремі предмети чи елементи).
- Складні засоби (комплекси моделей або симуляторів).

7. За функціональністю у навчальному процесі:

- Речові засоби впливу (відеоматеріали).
- Засоби пізнання (підручники, карти).
- Функціональні зовнішні та внутрішні засоби (електронні додатки, наприклад, ГІС) [29].

8. За будовою:

- Плоскі (карти, схеми, діаграми).
- Змішані (карти з об'ємними елементами, моделі).
- Об'ємні (глобуси, макети, моделі рельєфу).
- Віртуальні (цифрові карти, інтерактивні симуляції) [50].

9. За складом об'єктів:

- Матеріальні засоби (речові предмети).
- Ідеальні засоби (поняття, ідеї, теорії).

У сучасній школі особливе місце займають засоби навчання, що спрямовані на розвиток просторового мислення та здатності до аналізу географічної інформації. Найпоширеніші серед них:

- Діючі моделі (моделі Сонячної системи, макети систем рельєфу).
- Об'єкти навколишнього середовища (натуральні зразки ґрунтів, мінералів, гербарії).
- Засоби для експериментів (лабораторне обладнання, наприклад, вимірювальні прилади).
- Макети й муляжі (рельєфних форм, технічних установок).
- Технічні засоби (навчальні фільми, відеозаписи, аудіоматеріали).
- Графічні засоби (географічні карти, таблиці, схеми).
- Електронні ресурси (навчальні програми, електронні підручники).

- Текстові матеріали (посібники, довідники).

Творчий підхід до використання засобів навчання передбачає не лише їхнє механічне застосування, але й адаптацію до конкретних навчальних цілей і завдань. Впровадження нових засобів, розробка тренувальних вправ та використання сучасних інструментів дають змогу покращити якість навчання й сприяти розвитку пізнавальної активності учнів [51].

У практиці навчання географії виділяють кілька підходів до розробки та використання засобів навчання:

1. Традиційний підхід – використання вже наявних засобів навчання, доступних у кабінеті географії (карти, глобуси, таблиці). Ці засоби забезпечують основну функцію наочності, контролю й організації навчання.
2. Абсолютизація засобів навчання – коли засоби навчання розглядаються як ключовий елемент освітнього процесу, що гарантує досягнення навчальних цілей.
3. Творчий підхід – розробка нових засобів навчання творчими педагогами для розширення можливостей вивчення географії. Ці засоби дозволяють у системі комплексної діяльності вчителя й учнів розкривати сутність географічних явищ і процесів.

Навчальне середовище відіграє важливу роль у розвитку творчих здібностей учнів. Сучасний учитель здатен урізноманітнити середовище за допомогою інтерактивних технологій, розвивальних засобів, інтегративних методів і прийомів навчання. Використання новітніх навчально-методичних засобів (НМЗ) сприяє формуванню у школярів пізнавального інтересу, просторового мислення й творчої активності.

Таким чином, сучасні засоби навчання у викладанні географії забезпечують комплексний розвиток учнів, формуючи в них системне розуміння навколишнього світу та вміння застосовувати отримані знання на практиці.

У нормативних документах Міністерства освіти і науки України термінологія щодо навчальної літератури визначена наступним чином:

- Підручник визначається як навчальне видання, що надає систематизований

виклад матеріалу певної навчальної дисципліни та відповідає офіційно затвердженій програмі цієї дисципліни.

- Навчальний посібник є навчальним виданням, яке може слугувати повноцінною або частковою заміною підручника, а також виконувати функцію його доповнення. Це видання повинно мати офіційний статус, закріплений як навчальна література. [50].

Згідно з цими нормативами, навчальні посібники класифікуються на:

1. Навчально-наочні посібники – видання, що включають ілюстративні та наочні матеріали, спрямовані на сприяння вивченню й викладанню дисципліни, полегшуючи засвоєння її змісту.
2. Навчально-методичні посібники – видання, що містять методичні рекомендації з викладання конкретної навчальної дисципліни [49].

У "Українському педагогічному словнику" С. Гончаренко трактує підручник як «навчальну книгу, в якій подаються основи знань із певного предмета відповідно до рівня сучасних досягнень науки і культури». При цьому зміст підручника повністю відповідає чинній навчальній програмі [22, с. 260].

Поняття «навчальний посібник» у цьому контексті охоплює широкий спектр навчальних засобів, таких як підручники, довідники, словники, карти, таблиці, ілюстрації, діафільми, моделі, макети та інші засоби, які використовуються у процесі навчання. Вони сприяють ефективному засвоєнню змісту дисципліни, формуванню практичних умінь і навичок, а також розвитку ставлень і цінностей у школярів.

Сучасний шкільний підручник є багатофункціональним навчально-методичним комплексом, структурованим на окремі компоненти. У ньому узагальнено освітні цілі, зміст навчального матеріалу, засоби їх реалізації та методичну підтримку вчителя, який спрямовує навчальну діяльність учнів. Такий підхід обґрунтовує у своїй праці В. Рибалко Л. [44, с. 25], чітко розмежовуючи поняття «підручник» і «навчальний посібник».

Підручник є одним із ключових засобів для формування в учнів систематичних географічних знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів і ставлень. У сучасних умовах розвитку освіти він відіграє значну роль, але

водночас вимагає доповнення та вдосконалення для забезпечення трисуб'єктної взаємодії всіх учасників освітнього процесу: учня, вчителя і засобів навчання.

У таблиці 5 представлено актуальний список підручників, для використання в закладах загальної середньої освіти (10–11 класи) з географії. Вони охоплюють рівень стандарту та профільний рівень і розроблені різними авторами для задоволення освітніх потреб старшокласників.

Таблиця 5

Перелік чинних підручників для старшої школи з географії

№ з/п	Назва	Рівень	Клас	Автори
1	2	3	4	5
1.	Географія	Профільний	10	Паламарчук Л., Гільберг Т, Безуглий В.
2.	Географія	Профільний	10	Безуглий В, Лисичарова Г.
3.	Географія	Профільний	10	Довгань А., Стадник О, Масляк П., Куртей С, Бродовська О.
4.	Економічна і соціальна географія світу	Профільний	10	Топузов О., Назаренко Т, Тименко Л.
5.	Географія	Профільний	11	Паламарчук Л., Гільберг Т, Довгань А.

6.	Географія	Профільний	11	<u>Довгань А.</u> , <u>Стадник О.</u> , <u>Масляк П.</u> , <u>Куртей С.</u> , Бродовська О.
7.	Географія	Стандарт	10	<u>Гільберг Т.</u> , <u>Савчук І.</u> , <u>Совенко В.</u>
8.	Географія	Стандарт	10	Довгань А., Стадник О.
9.	Географія	Стандарт	10	<u>Кобернік С.</u> , Коваленко Р.
10	Географія	Стандарт	10	<u>Масляк П.</u> , <u>Капіруліна С.</u> , Бродовська О.
11	Географія	Стандарт	10	Пестушко В., Уварова Г, Довгань А.
12	Географія	Стандарт	10	Безуглий В., <u>Лисичарова Г.</u>
13	Географія	Стандарт	10	Бойко В, Брайчевський Ю, Яценко Б.
14	Географія	Стандарт	11	Довгань А., Стадник О.
15	Географія	Стандарт	11	Пестушко В., Уварова Г, Довгань А.
16	Географія	Стандарт	11	Безуглий В., <u>Лисичарова Г.</u>
17	Географія	Стандарт	11	<u>Гільберг Т.</u> , <u>Савчук І.</u> , <u>Совенко В.</u>
18	Географія	Стандарт	11	<u>Кобернік С.</u> , Коваленко Р.

Підручники з географії є фундаментальним компонентом освітнього процесу, адже саме вони формують базу знань школярів, забезпечують їх системність і цілісність. Відповідно до сучасних вимог, підручники мають відповідати низці критеріїв, які гарантують їх ефективність і актуальність. Зокрема, вони повинні забезпечувати:

- Науковість змісту, що передбачає відповідність матеріалу сучасним досягненням науки.
- Простоту, точність і доступність викладення інформації, що сприяє легкому засвоєнню учнями складних понять.
- Чіткість формулювань, правил, визначень і законів, які допомагають школярам краще орієнтуватися у матеріалі.
- Неординарне подання позатекстових матеріалів (графіків, схем, таблиць, малюнків), що урізноманітнюють навчальний процес і полегшують сприйняття інформації.
- Доступну мову викладення, яка відповідає віковим і пізнавальним особливостям учнів.
- Структурний поділ навчального матеріалу на параграфи й підрозділи, що сприяє логічному сприйняттю та засвоєнню змісту [47].

Таким чином, підручник виконує функцію одного з головних джерел знань для школярів. Його головне завдання – задовольняти освітні потреби здобувачів знань, сприяти розвитку їхніх умінь, навичок і компетентностей.

У рамках дослідження було проведено опитування учнів старших класів ЗЗСО з метою оцінки якості підручників з географії. Результати цього опитування виявили наступне:

- 51,2 % респондентів задоволені підручками з географії, за якими вони навчаються.
- 38,9 % учнів зазначили, що підручники містять надмірну кількість інформації, яку важко опрацювати.
- 25,2 % опитаних вказали на наявність складних для розуміння й запам'ятовування понять і термінів.
- 4,9 % респондентів відзначили низьку якість друку та застарілий дизайн

навчальної літератури [38].

Ці результати свідчать про необхідність оновлення й вдосконалення навчальних матеріалів для підвищення їхньої ефективності та відповідності сучасним вимогам освіти.

У ході опитування школярі висловили свої побажання щодо характеристик, які, на їхню думку, має мати якісний підручник з географії:

- Чіткість, зрозумілість і помірний текстовий обсяг (цей критерій підтримали 75 % респондентів).
- Осучаснене подання матеріалу й привабливий дизайн (42 %).
- Наявність цікавих фактів і прикладів, які роблять матеріал більш захопливим (57 %).
- Включення узагальнень і блоків з висновками, що полегшують систематизацію інформації (26 %).
- Творчі вправи для розвитку креативного мислення учнів (23 %).

Ці критерії є відображенням сучасних запитів здобувачів освіти, які прагнуть отримувати знання у формі, яка відповідає їхнім інтересам і потребам.

На думку О. Топузова [47], сучасний підручник з географії повинен враховувати можливість використання різних методик навчання. Він має створювати умови для:

- Самооцінювання та розвитку навичок самоосвітньої діяльності.
- Контролю знань, що передбачає оцінку не лише рівня володіння інформацією, а й сформованих практичних умінь, навичок, ціннісних орієнтацій і досвіду учнів.
- Розвитку особистісних якостей, які необхідні для подальшого навчання та практичного застосування знань.

Підручники повинні бути адаптовані до сучасних вимог освіти, зокрема до використання цифрових технологій і інтерактивних методів навчання. Це дозволить зробити процес навчання не лише ефективним, але й цікавим для сучасних школярів.

3.2. Використання блок-кальки сторінки підручника для навчання географії в старшій школі на засадах компетентнісного підходу

Враховуючи викладене, пропонується використовувати під час моделювання та розробки підручників з географії блок-схему сторінки, адаптовану для навчання географії в старшій школі на основі принципів компетентнісного підходу.(рис. 1).

Розроблена блок-схема сторінки підручника базується на результатах опитування школярів-респондентів. Вона включає як текстові, так і позатекстові елементи, співвідношення яких у загальному обсязі становить 4:1. Зокрема, текстова частина займає до 80% сторінки й спрямована на розвиток загальнопредметних, ключових та спеціальних географічних компетентностей учнів. Це досягається через використання наскрізних змістових ліній, передбачених чинною освітньою програмою, таких як громадянська відповідальність, здоров'я і безпека, підприємливість і фінансова грамотність, екологічна безпека та сталий розвиток.

Позатекстова складова сторінки підручника, відповідно до блок-схеми, становить близько 20% загального обсягу і включає такі блоки:

- Візуалізація (тематичні рисунки, фотографії, інші ілюстрації, що підсилюють візуальне сприйняття матеріалу);
- Картографічний блок (тематичні географічні карти, що сприяють просторовому аналізу та закріпленню знань);
- Self-control – блок самокорекції та самоконтролю (завдання, спрямовані на самостійне опрацювання матеріалу, аналіз і оцінку досягнень учнів);
- Блок-акцент (висновки та короткі узагальнення основного змісту).

Крім того, до позатекстової складової належать спеціальні рубрики:

- «Wow» – матеріали, що викликають інтерес і мотивують учнів до подальшого пізнання теми;
- «Інсайт» – творчі диференційовані завдання, побудовані з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Рубрика «wow»	Картографічний блок	Словник –
Позатекстова складова Блок візуалізації (рисунок, фотографії та тощо)	Текстова складова відповідальність фінансова грамотність безпека сталий розвиток	Позатекстова складова «Зона вільного розвитку» (країнознавчого, краєзнавчого, професійного спрямування інформація)
	Ключові компетентності	
	Загальнопредметні компетентності	
	Предметна географічна компетентність	
	Текстова складова Громадянська Підприємливість Здоров'я Екологічна безпека	
Рубрика «інсайт»* (творчі завдання)	Блок-акцент (висновки, узагальнення)	Self-control блок самоконтролю та самокорекції

Рисунок 1 – Блок-калька сторінки підручника географії

Доповненням позатекстової частини є інтегровані міжпредметні елементи, зокрема, словник – vocabulary (госарій до параграфу, поданий двома мовами – українською та англійською). Такий підхід сприяє реалізації компетентнісного

потенціалу географії, формуючи навички спілкування як державною, ⁴³ так і іноземними мовами.

Особливе значення в структурі позатекстової складової має «зона вільного розвитку». Це простір для доповнення основного тексту матеріалом краєзнавчого, країнознавчого, професійного чи логістичного характеру. Завдяки використанню картосхем, ілюстрацій, ГІС-технологій, а також рубрики «Цікаво знати», подається інформація, що розвиває пізнавальний інтерес, інтелектуальні й творчі здібності учнів.

Співвідношення текстових і позатекстових елементів у структурі сторінки підручника змінюється відповідно до рівня складності змісту конкретного параграфа. Водночас ключові рубрики та структурні блоки зберігають свою стабільну присутність, незалежно від змін у змістовому наповненні.

Таким чином, застосування компетентнісного підходу при створенні підручників з географії включає врахування таких аспектів:

- орієнтація змісту на формування ключових, загальнопредметних та спеціальних географічних компетентностей;
- подання інформації з огляду на чотири наскрізні змістові лінії (громадянська відповідальність, здоров'я та безпека, підприємливість і фінансова грамотність, екологічна безпека та сталий розвиток);
- інтеграція міжпредметного змісту для формування цілісного світобачення;
- дотримання принципів науковості, доступності, наступності, системності, наочності, а також зв'язку теорії з практикою;
- активне використання картографічного матеріалу;
- диференційований підхід до формування завдань для розвитку навичок, вмінь і самостійного опанування матеріалу;
- наявність словника глосарію з термінами;
- впровадження рубрик «інсайт» і «wow»;
- вправи для самокорекції та самоконтролю;
- висновки за темою в стислому вигляді;
- використання сучасних технологій, освітніх інтернет-ресурсів, ГІС-технологій для оформлення;

- створення «зони вільного розвитку» для поглибленого вивчення супровідних матеріалів.

Компетентнісно орієнтоване навчання географії підтримується навчально-методичним комплексом, що включає не тільки підручник, але й довідники, посібники, словники, практикуми, атласи, контурні карти тощо. Водночас виникає проблема забезпечення ефективного взаємозв'язку між підручником і допоміжними джерелами, які мають організаційно-методичне значення у процесі навчання.

3.3. Специфіка використання ІКТ на уроках географії

Інформаційне середовище сучасного світу створює нові можливості для педагогів, сприяючи реалізації електронного забезпечення освітнього процесу та розробці його складових. Особливо це стає актуальним у контексті недостатнього навчально-методичного супроводу викладання географії, що спрямоване на розвиток геопросторового мислення, формування навичок використання комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій, а також на підвищення рівня геоінформаційної компетентності учасників освітньої діяльності. Характер використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні географії визначається такими факторами, як удосконалення освітньої системи, упровадження інформаційного підходу, інтеграція з краєзнавчим компонентом і адаптація до актуальних вимог навчального процесу. У процесі проведення дослідження було проаналізовано структурні елементи формування геоінформаційної компетентності у старшокласників. Результати анкетування педагогів свідчать, що основними проблемами впровадження компетентнісного підходу у викладання географії є недостатня оснащеність шкіл сучасними електронними засобами навчання, що створює суттєві труднощі в реалізації цієї моделі, а також відсутність необхідного обладнання й приладів. Частково ці проблеми можуть бути вирішені за рахунок використання інтернет-ресурсів. Проте аналіз показав, що лише 19% учителів активно використовують доступні електронні засоби, але без системної основи; 73% респондентів оцінюють рівень забезпечення

електронними ресурсами як середній, а 85% застосовують їх лише епізодично або у разі виникнення специфічної потреби.

Розвиток географічної, інформаційної та самоосвітньої компетентностей учнів передбачає їхнє активне залучення до опрацювання додаткових джерел інформації. Цей процес включає оволодіння навичками системного аналізу й узагальнення отриманих знань, що реалізується через складання тез, блок-конспектів, структурних планів, опорних схем та ментальних карт. Впевнено працюють з інтернет-ресурсами для підготовки уроків 97% учнів, 96% знають, як і де знайти необхідні джерела інформації, 75% працюють зі статистичними й табличними даними та опорними схемами, створеними за допомогою комп'ютерних технологій, а 62% використовують матеріали геоінформаційних систем (ГІС). Застосування інформаційно-комунікаційних технологій і залучення учнів до роботи з додатковими джерелами інформації сприяють формуванню не лише предметних, але й загальних компетентностей, необхідних у сучасному інформаційному середовищі.

Однією з важливих складових життя людини є усвідомлення нею власних знань про навколишній світ та себе, а також ідентифікація себе в суспільстві. Цей процес багато в чому залежить від самої людини, чому сприяє впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у процес навчання географії. Використання ІКТ на уроках географії включає:

- інформаційні технології, серед яких сервери, комп'ютери, системні блоки, мультимедійні проектори, веб-камери, сканери, принтери тощо, а також програмне забезпечення для обробки даних;
- комунікаційні технології, що забезпечують передачу сутності подій із використанням загальноприйнятого набору символів [49].

Застосування комп'ютера як засобу навчання і побудови процесу комунікації на уроках географії дозволяє: здійснювати контроль результативності роботи, індивідуалізувати та диференціювати процес навчання, забезпечувати можливість самоконтролю й самокорекції, унаочнювати навчальний матеріал, моделювати та імітувати процеси, які вивчаються і досліджуються. Також це сприяє проведенню практичних робіт у

режимі «приєднання» до комп'ютера, створенню та використанню інформаційних баз даних з доступом до мережі, посиленню мотивації до навчання, оволодінню специфікою засвоєння матеріалу, формуванню відповідного мислення й уміння обирати способи розв'язання задач. Крім того, використання ІКТ дозволяє осучаснити процес навчання географії з урахуванням психологічних і педагогічних особливостей учнів, розвивати творчі здібності особистості та формувати компетентного випускника [49].

На уроках географії використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) відкриває широкі можливості для ґрунтового аналізу та пояснення особливостей і закономірностей розвитку географічних та соціально-економічних явищ. Завдяки ІКТ з'являється змога здійснювати пропедевтичне навчання, візуалізувати навчальний матеріал, проводити комплексний аналіз територій, а також виокремлювати й характеризувати їхні типові риси. Такий підхід охоплює демонстрацію різноманітних схем, картографічних матеріалів, графіків і таблиць, здійснення контролю знань із подальшою їхньою корекцією, організацію інтерактивних освітніх ігор і віртуальних експедицій, що сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу учнями. [48].

Сьогодні урок географії активно проводять завдяки інноваційним техноологіям, оскільки вони значно сприяють удосконаленню навчального процесу. Завдяки мультимедіа зростає ефективність засвоєння знань, розвитку практичних навичок і вмінь, а також формуються потужні мотиваційні чинники для учнів.

В умовах сучасного інформаційного суспільства актуальною стає **медіаосвіта**, спрямована на підготовку учнів до життя в інформаційній реальності, сприйняття швидко змінної інформації, оволодіння способами спілкування з використанням ІКТ, а також на формування критичного мислення, здатності робити узагальнення та висновки [25].

Медіаграмотність і критичне мислення є важливими аспектами вивчення географії. Вони ґрунтуються на формуванні практичних навичок аналізу, оцінки змісту медіапродуктів і здатності створювати власний медіапродукт [25].

Сучасні учні старших класів повинні не лише ознайомитися з такими

поняттями, як презентація чи QR-код, але й опанувати навички їх створення та використання. Важливо, щоб вони вміли будувати просторові моделі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, а також ефективно застосовувати інтернет-ресурси у власній освітній діяльності.

Навчальні презентації є доцільними на будь-якому етапі уроку географії, оскільки сприяють осучасненню навчального процесу, урізноманітненню засобів навчання та реалізації компетентнісного підходу в старшій школі [36]. Особливу роль відіграє навчання учнів створювати та презентувати матеріал. Це формує критичне мислення, навички публічного виступу, вміння лаконічно висловлювати власні думки, структурувати доповіді, використовувати мультимедійні засоби. Такий підхід допомагає учням презентувати результати своїх досліджень, використовуючи ІКТ, діаграми, графіки та переконливі факти для віртуального демонстрування процесів, явищ чи подій.

Основні принципи створення презентацій як засобу навчання географії включають:

- Оптимальність: інформація подається невеликими блоками-слайдами, оптимальна кількість – 20-30 слайдів;
- Доступність: врахування вікових особливостей учнів і забезпечення зрозумілості кожного поняття;
- Зорове сприйняття: забезпечення візуальної привабливості матеріалу;
- Науковість: дотримання об'єктивності та точності інформації;
- Зацікавлення: виклик інтересу в учнів до матеріалу;
- Дизайн та естетичність: якісне оформлення презентації [43].

Використання анімації як інструменту візуалізації допомагає зосередити увагу учнів на ключових фактах, подіях чи явищах. Анімаційні ефекти можуть застосовуватися окремо або у поєднанні з іншими інформаційно-комунікаційними технологіями як учнями, так і вчителями для унаочнення інформації та розвитку критичного мислення.

Одним із найпоширеніших прийомів використання анімації у презентаціях є прийом типу «накладання». Його суть полягає в тому, що статичне зображення розбивається на окремі частини, які послідовно

накладаються одна на одну, створюючи ефект динамічного зображення. Такий метод, зокрема, використовується для демонстрації ілюстрацій чи схем, що робить їх більш наочними і зрозумілими [43].⁴⁸

Згадані анімаційні прийоми варто використовувати у розділах курсу «Географічний простір Землі» (11 клас), зокрема в темах:

- «Українська держава»,
- «Глобальна економіка»,
- «Населення України»,
- «Економіка України у міжнародному поділі праці».

У цих темах велика частина інформації подається у вигляді таблиць чи опорних схем, тому використання прийомів «накладання», «приховування» або «виникнення» значно покращує засвоєння матеріалу.

Ще одним актуальним прийомом є «рух у просторі», який можна застосовувати для вивчення географії з метою демонстрації послідовності дій чи змін у часі. Це реалізується через пересування обраного географічного об'єкта екраном за заданою траєкторією. Основу візуального ряду при цьому утворюють малюнки, репродукції картин, навчальні ілюстрації чи відеофрагменти. Поєднання барвистості й анімації (48), доповнене музичними та символічними блоками, створює особливий ефект, що підсилює сприйняття матеріалу.

Наприклад, у створенні мультимедійних презентацій із застосуванням «дзеркального відображення» теми «Країни Європи та країни Азії» (рис. 4.5), можна використовувати PowerPoint, Learning Apps та інші засоби для створення динамічного навчального контенту, що забезпечує інтерактивність і краще засвоєння матеріалу.

Рисунок 4.5 – Приклад використання ГІС і Microsoft Office PowerPoint 2007 у побудові навчальних мультимедійних презентацій (прийом «дзеркальні відображення») «Країни Європи та країни Азії»

Формування предметної географічної компетентності у школярів на уроках географії значною мірою залежить від компетентного підходу педагога до подання навчального матеріалу. Використання демонстраційних програм, зокрема картин, фотографій, відеофрагментів, інтерактивних атласів, лекцій, уроків-презентацій, створених за допомогою PowerPoint, сприяє кращому сприйняттю змісту.

Сучасні тенденції в освіті, зокрема компетентнісний підхід, орієнтують учасників освітнього процесу на різнобічну інтеграцію змісту навчання, впровадження нових засобів освітньої діяльності та використання інноваційних технологій. Такі методи включають інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), електронні засоби навчання (ЕЗНП), геоінформаційні системи (ГІС). Вони відображають динамізм сучасної педагогіки, враховують багатогранність внутрішніх зв'язків та взаємозалежностей, які властиві новій освітній парадигмі.

Висновок до розділу 3

Застосування компетентнісного підходу у розробленні підручників для старшокласників максимально відповідає сучасним потребам учнів — їхній інформованості, зацікавленості та доступності матеріалу. Важливо зазначити, що поняття "компетентність" трактується як обізнаність у певній галузі знань, наявність відповідного досвіду. Використання такого підходу сприяє формуванню в учнів інтегрованої здатності — здобувати знання та досвід і реалізовувати їх на практиці. Це забезпечує ефективну й науково обґрунтовану побудову шкільних підручників із географії.

Варто виділити три основні групи у структурі матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення:

- Загальнопредметні засоби: перелік усіх практикоорієнтованих та методичних засобів навчання з географії;
- Тематичні засоби: матеріали, які сприяють цілісному опануванню конкретної теми;
- Регіональні засоби: ресурси для детального вивчення територіальних особливостей рідного краю.

Застосування електронних ресурсів, інформаційно-комунікаційних технологій та ГІС при викладанні дисципліни географії у старших класах має свої певні специфічні особливості. Учні критично оцінюють отриману інформацію, розподіляючи її на основну та другорядну; створюють презентації або логічно обирають інструменти їхнього формування; паралельно використовують текстові, графічні чи об'ємні засоби навчання. Відтак вони порівнюють отримані дані із власним регіоном, узагальнюють результати й формулюють висновки, роблячи процес навчання більш осмисленим та практичним.

РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Застосування засобів компетентісно орієнтованого навчання географії в старшій школі сприяє ефективному виконанню освітніх функцій, а саме: розвивальної, навчальної, виховної, а також багатогранної дидактичної функції. Остання інтегрує такі аспекти, як інформаційно-пізнавальний, дослідницький, самоосвітній, методичний і включає напрями інформаційного, коригувального, інтегративного, відновлювального, компенсаторного, моделювального, діагностичного та прогностичного характеру. У сукупності ці аспекти спрямовані на організацію компетентісно орієнтованого навчання учнів старших класів у контексті методичної системи викладання географії.

Окреслена теоретико-методологічна база дозволяє зробити висновок про необхідність вдосконалення рівня методичного супроводу освітнього процесу. Це передбачає ідентифікацію основних факторів, що впливають на впровадження компетентісного підходу у процес навчання географії, а також на розвиток предметної географічної компетентності здобувачів освіти. Серед таких чинників можна виокремити:

- належне навчально-методичне забезпечення курсу географії;
- професійна підготовленість учителя до впровадження компетентісного підходу та організації навчального процесу;
- використання інтегрованих або проблемних географічних завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення учнів;
- побудова освітнього процесу з урахуванням індивідуальних запитів та потреб учнів, а також можливості внесення змін до навчальних планів і змісту освіти;
- впровадження засобів компетентісно орієнтованого навчання в старшій школі;
- стимулювання учнів до навчальної діяльності через творчі та практикоорієнтовані завдання;

- структурна організація змісту навчальної дисципліни;
- запровадження додаткових тематичних модулів або курсів;
- розробка науково-методичних основ для дослідження просторово-часових закономірностей у межах предмета;
- створення та застосування компетентісно орієнтованих завдань;
- педагогічне моделювання змісту викладання географії;
- об'єднання зусиль учасників освітнього процесу через моделювання діяльності всіх суб'єктів навчання;
- активне використання інноваційних освітніх технологій (ІКТ).

Використання інформаційно-комунікаційних технологій висуває нові вимоги до професійної діяльності педагогів. Усе це формує основу для більш повної реалізації компетентісного підходу у викладанні географії в старшій школі.

У ході проведеного дослідження було виявлено низку проблем, які обмежують ефективність освітнього процесу у викладанні географії, зокрема в умовах профільного навчання. Серед основних перешкод слід відзначити такі аспекти: відсутність доступу до високошвидкісного Інтернету в окремих сільських населених пунктах, неоднорідність матеріально-технічного забезпечення закладів освіти, використання різноманітного програмного забезпечення, а також недостатню обізнаність або небажання окремих учителів географії застосовувати інформаційно-комунікаційні технології. Крім того, спостерігаються труднощі у використанні інтерактивних засобів навчання, таких як мультимедіа, Е-збірники, геоінформаційні системи (ГІС), хотлисти, QR-кодування та освітні інтернет-сервіси, що суттєво впливає на організацію навчального процесу.

Проаналізовані проблеми дозволяють виокремити кілька ключових чинників, які ускладнюють ефективну реалізацію компетентісного підходу в навчанні географії на профільному рівні:

1. Поверхневе розуміння специфіки навчання учнів з боку педагогів.
2. Нераціональний розподіл годин варіативної складової навчальних планів.
3. Обмеженість навчально-методичного забезпечення та матеріальних ресурсів, доступних як у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), так і у самих педагогів.

4. Недостатнє усвідомлення основних вимог до очікуваних результатів навчальної діяльності учнів.

5. Відсутність пропедевтики у навчанні географії на початкових етапах.

Перспективним напрямком підвищення ефективності процесу навчання, на думку авторів, є впровадження інтегрованого підходу. Ця модель передбачає організацію колективних форм роботи, забезпечення наступності й безперервності формування компетентної особистості. Її концепція базується на дотриманні принципів системності, доступності, науковості, альтернативності й зв'язку навчання з практичними аспектами життя.

Запропонований підхід сприяє оптимізації колективної роботи в методичній системі навчання за умови акценту на людино- та географоцентризмі, а також на свідомій і активній участі учнів у процесі навчання. Така платформа стимулює послідовне поглиблення знань і формування навичок роботи з різноманітними освітніми засобами.

З огляду на викладене, однією з провідних складових компетентнісного підходу у навчанні географії старшокласників є здатність педагогів добирати адекватні засоби навчання та здійснювати адаптацію матеріалу до потреб учнів, роблячи його максимально практикоорієнтованим і особистісно значущим.

Виходячи з вищенаведеного, можна дійти висновку, що проблема підготовки педагогів до розробки та використання навчальних засобів у процесі викладання географії має міждисциплінарний характер. Її розв'язання є актуальним завданням, що охоплює такі ключові аспекти:

– формуванням професійної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності, зокрема до викладання географії у старших класах Нової української школи (НУШ);

– застосуванням інтегрованого підходу до конструювання змісту курсу географії у старшій школі та на етапі пропедевтичної профілізації у базовій школі;

– самостійним опануванням та вдосконаленням педагогічних умінь, включаючи здатність до безперервного професійного розвитку, що відповідає сучасним викликам;

– розвитком геоінформаційної грамотності та культури в освітньому процесі

й позашкільній діяльності шляхом використання ресурсів освіти;

– профорієнтаційним спрямуванням компетентнісно орієнтованого навчання географії у старшій школі;

– організацією ефективного процесу підвищення кваліфікації педагогів та забезпеченням якісної внутрішньошкільної методичної роботи;

– створенням умов для психологічного супроводу педагогічної діяльності тощо.

Отже, вказані напрями є ключовими для вирішення означеної проблеми та сприяють підвищенню якості навчання географії в системі сучасної освіти.

ВИСНОВКИ

Аналіз та узагальнення теоретико-методологічних основ і результатів дослідження висвітленої проблеми дозволяють зробити такі наукові висновки:

1. Теоретико-методологічні засади дослідження. Проведено ретроспективний аналіз оновлення змісту навчання географії у закладах загальної середньої освіти. Засноване на розгляді наукових джерел, це дослідження визначило, що модернізація змісту географічної освіти здійснюється через вивчення нормативних документів, методичних рекомендацій, психологічних концепцій діяльності, дидактичних підходів, педагогічної теорії та практики, а також через інтеграцію компетентнісного, профільного, географоцентричного і диференційованого підходів. Особлива увага приділяється актуалізації географії як важливої складової модернізації загальноосвітньої системи України. У результаті аналізу визначено завдання викладання географії, які включають розвиток дослідницьких умінь, формування професійних навичок учнів, забезпечення умов для їх самореалізації та використання компетентнісного підходу в освітньому процесі.

2. Зміст навчальних програм з географії для старшої школи. Проаналізовано чинні програми з географії для учнів 10-11 класів. З інтеграцією України у європейський освітній простір спостерігається впровадження нових стратегій в освітньому процесі, орієнтованих на формування компетентностей, професійної спрямованості та результативності навчання. Запропоновано включення нових географічних понять до тематичних напрямів навчальних програм. Чинні програми передбачають активізацію пізнавального інтересу школярів, сприяння розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей та стимулювання самостійної навчальної діяльності.

3. Інтеграція змісту географічної освіти. Виявлено, що інтегроване навчання сприяє формуванню в учнів комплексного уявлення про природні явища та міждисциплінарні зв'язки. Такий підхід підсилює здатність використовувати знання в інших навчальних дисциплінах та практичній діяльності, розвиваючи загальнонавчальні вміння та навички.

4. Засоби навчання в географічній освіті старшої школи. Встановлено

найбільш поширені засоби навчання: діючі моделі (механізми, апарати тощо), об'єкти навколишнього середовища (зразки гірських порід, гербарії), макети і муляжі, графічні матеріали (карти, схеми), технічні засоби (кінофільми, відео-, аудіоматеріали), демонстраційне обладнання, текстові засоби (підручники, посібники) та цифрові ресурси. Акцент зроблено на значенні конструювання учнями навчальних засобів під керівництвом учителя, що дозволяє підвищити ефективність когнітивного розвитку.

4. Використання блок-кальки підручника у навчанні географії. З'ясовано доцільність використання підручників із розробленою блок-калькою сторінки для комплексного опрацювання змісту тем. Така структура включає текстовий матеріал (організований за наскрізними лініями: громадянська відповідальність, фінансова грамотність тощо) та позатекстові елементи (карти, рубрики self-control, візуалізації тощо). Подібний підхід забезпечує сучасний рівень компетентнісно орієнтованого навчання.

У статті висвітлено особливості застосування різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у процесі викладання географії в старшій школі, побудованих на принципах компетентнісного підходу. Зокрема, значну увагу приділено використанню електронних засобів навчального призначення (ЕЗНП), електронних збірників, геоінформаційних систем (ГІС), а також освітніх інтернет-сервісів, спрямованих на підвищення ефективності навчального процесу. Розглянуто деталі впровадження таких інструментів, як мультимедійні презентації, QR-кодування, анімації та мультимедійний скрепбук, що забезпечують підвищення інтерактивності та залучення учнів до навчального процесу. Окремо наголошено на необхідності активного застосування цих технологій викладачами географії під час практичної педагогічної діяльності.

На основі викладеного матеріалу можна дійти висновку, що процес створення та застосування засобів навчання географії має міждисциплінарний характер. Його вирішення є надзвичайно актуальним та зумовлюється такими факторами: мотивацією педагогів щодо підвищення рівня власних знань; підготовкою учнів старших класів та їхньою адаптацією до концепції Нової української школи (НУШ); використанням інтегрованого підходу до формування

змісту навчального процесу з географії; формуванням геоінформаційної грамотності та культури; орієнтацією навчання на компетентнісний підхід із врахуванням профорієнтації учнів у старшій школі.

Для дослідження методологічних підходів до навчання географії на профільному рівні розроблено та методично обґрунтовано структурно-логічну модель, яка спрямована на визначення сучасних тенденцій оновлення змісту географічної освіти та обґрунтування педагогічних умов її впровадження для учнів 10–11 класів. Модель ґрунтується на чітких методологічних засадах, що охоплюють кілька ключових концептів: концептуально-парадигмальний, змістовно-теоретичний та процесуально-технологічний. Її структура включає компоненти знаннєвого, діяльнісного й ціннісного характеру, різномірівневі навчальні досягнення (від елементарного до продуктивного), педагогічні моделі (конструктивна, структурна, організаційно-функціональна), а також аспекти теоретичних і прагматичних досліджень та алгоритми пізнавальної й навчальної діяльності.

Результатом комплексного підходу до моделювання стала експериментальна перевірка запропонованих матеріалів із подальшим внеском у досягнення поставлених цілей і реалізацію завдань профільної географічної освіти. При цьому організаційно-методичні аспекти моделі узгоджено з вимогами стандартів Нової української школи. У рамках концепції Нової української школи (НУШ) особливу увагу приділено впровадженню наскрізних змістових ліній освіти в контексті компетентнісно-орієнтованого навчання географії. Це передбачає зосередження зусиль педагогів на ефективній організації навчального процесу на профільному рівні шляхом використання інтеграторів змісту освіти, таких як універсальні поняття та фундаментальні теорії. Зокрема, акцентовано на проєктуванні навчальної програми із урахуванням психолого-педагогічних принципів формування предметної компетентності. Навчальний процес орієнтований на вирішення практичних ситуацій у межах чотирьох ключових тематичних напрямів: екологічна безпека та сталий розвиток, громадянська відповідальність, здоров'я та безпека, а також підприємливість і фінансова грамотність. Окрім того, важлива увага приділяється розробці інтегрованих завдань, спрямованих на розвиток

критичного мислення і формування свідомої громадянської позиції учнів у різноманітних соціальних контекстах. Процес проектування змісту географії також включає конструювання науково-методичних знань з урахуванням психолого-педагогічних аспектів формування системи географічних понять у старшій школі. Це дозволяє врахувати потенційні можливості старшокласників, що оптимізує навчальний процес. У результаті було обґрунтовано теоретичні підходи до структурування навчального змісту (комплексний, інтегрований, компетентнісний) та визначено ключові принципи його організації: науковість, системність, цілісність, послідовність, логіка теорії і практики, людяність та геоцентризм.

Таким чином, запропонована система навчання географії на профільному рівні спрямована на створення компетентісно зорієнтованого середовища для формування обізнаних і соціально відповідальних особистостей. Це забезпечує утвердження принципів інтеграції наук і гуманістичних цінностей у структурі сучасної освіти.

З метою оптимізації змісту навчання географії в старшій школі було вдосконалено і детально охарактеризовано структурну модель науково-методичних знань із географії. Ця модель ґрунтується на ключових аспектах процесу пізнання просторово-часових закономірностей, які охоплюють різні територіальні рівні (від локального до глобального), динаміку просторових змін у часі, а також використовує теоретичні підходи, зокрема теорію доміанти просторових понять К. Кетлінга (поняття «положення в просторі», «розміщення в просторі», «просторові зв'язки»). В основу моделі також було закладено наукові методи дослідження, такі як перехід від кількісних до якісних характеристик, принцип єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення, а також теоретичні парадигми, зокрема антропоцентричну та географоцентричну, концепцію «центр – периферія» й принцип «від глобального до локального».

Для урізноманітнення навчальних матеріалів та розширення спектру географічних понять у програмах профільного рівня були визначені тематичні наскрізні напрями, серед яких «Глобалізований світ», «Демографічні процеси», «Геопросторова структура сучасного господарства і суспільства», «Природокористування та екологічна безпека». У результаті роботи здійснено

науково обґрунтований відбір понять за їх просторовими характеристиками («положення в просторі», «розміщення в просторі», «просторові зв'язки») для блоків навчальної програми 10-х класів («Географія: регіони та країни») і 11-х класів («Географічний простір Землі»). Зокрема, розроблено приклади інтегрованого змісту уроків, наприклад, тематичне завдання «Основні проблеми трудових ресурсів України та можливі шляхи їх розв'язання», подане у форматі заповнення таблиці.

У дослідженні підкреслено важливість запровадження пропедевтичного профільного навчання, спрямованого на стимулювання пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення предмета, підготовку до профільного рівня освіти та підтримку у професійному самовизначенні. У зв'язку з цим було удосконалено організаційно-педагогічні форми викладання географії. Зокрема, створили перелік тем для курсів за вибором, розробили практичні методики використання тематичних банків завдань із компетентнісною орієнтацією, які можна застосовувати у рамках елективних курсів, спецкурсів, факультативів й інтегрованих занять (наприклад, «Кулінарна географія», «Спортивна географія», «Літературна географія»), базованих на міждисциплінарному підході (українська філологія, іноземна мова, хімія, історія тощо). Також представлені конспекти уроків із бінарним та інтегрованим змістом (наприклад, географія у поєднанні з правознавством чи інформатикою) для впровадження компетентнісно орієнтованого підходу до навчання на профільному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Педагогічний дискурс. 2013. Вип. 15. С. 10–13.
2. Андрущенко В. Освіта України XXI століття : головні пріоритети. Стратегія українського державотворення. Філософсько-політологічний та економічний аналіз : [зб. наук. пр.]. Київ ; Полтава : «АСМІ», 2000. С. 64–77.
3. Безуглий В. В. Географія (профільний рівень) : [підруч. для 10 кл. закл. загал. середн. освіти] [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://imzo.gov.ua/pidruchniki/konkursnyj-vidbir-proektiv-pidruchnykiv-dlya-5-10-klasiv-2/konkursnyj-vidbir-proektiv-pidruchnykiv-dlya-5-10-klasiv/elektronni-versiji-frahmentiv-oryhinal-maketiv-pidruchnykiv-dlya-5-ta-10-klasiv/perelik-pidruchnykiv-10-klas/54-heohrafiya-profilnyj-riven/> (дата звернення : 04.01.2018).
4. Бех І. Д. Принципи сучасної освіти. Світ виховання. 2005. № 5 (12). С. 7–11.
5. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці. Педагогіка і психологія. 2009. № 2 (63). С. 25–31.
6. Биков В. Ю. Оцінювання інформаційно-комунікаційної компетентності учнів та педагогів в умовах євроінтеграційних процесів в освіті : [посіб.]. Київ : Педагогічна думка, 2017. 160 с.
7. Браславська О. В. Методика навчання географії у профільній школі : [посіб.-практ.] Умань : Візаві, 2015. 73 с.
8. Бугрій О. В. Професійна діяльність учителя географії : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] Кривий Ріг : Видавничий дім, 2008. 380 с.
9. Буринська Н. М. До проблеми оцінювання якості підручникотворення. Науковий світ. 2003. № 6. С. 12–13.
10. Варакута О. М. Шкільна географія та методика її навчання : [курс лекцій]. Тернопіль : Тайп, 2009. 174 с.

11. Варфоломєєва І.М. Формування пізнавальних інтересів учнів в умовах комп'ютерного навчання. Географія. 2008. № 3. С. 8–9.
12. Вішнікіна Л. П. Зміст предметних географічних компетенцій учнів. Імідж сучасного педагога. 2015. № 10. С. 3–6.
13. Вішнікіна Л. П. Навчальні моделі як засіб організації пізнавальної діяльності школярів у процесі вивчення фізичної географії : дис.... канд. пед. наук : 13.00.02. Кривий Ріг, 2008. 213 с.
14. Вукіна Н. В. Критичне мислення : як цьому навчати : [наук.-метод. посіб.]. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 112 с.
15. Галян І. М. Психодіагностика : [навч. посіб.]. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
16. Географічна енциклопедія України : у 3-х т. / редкол. : О.М. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989–1993. Т. 3 : П-Я. 480 с.
17. Географія : методичні рекомендації МОН України щодо організації навчального процесу в 2017–2018 навчальному році; оновлені на компетентнісній основі навчальні програми для 6–9-х класів; методичні коментарі провідних науковців щодо впровадження ідей Нової української школи. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017. 88 с.
18. Гілецький Й. Теоретичні засади формування змісту загальної географічної освіти. Географія та основи економіки в школі. 2002. № 2. С. 12–14.
19. Гільберг Т. Ш. Роль елективних курсів (курсів за вибором) в організації допрофільної підготовки і профільного навчання. Географія та основи економіки в школі. 2009. № 5. С. 15–18.
20. Гін А. О. Прийоми педагогічної техніки. Харків : Веста, 2007. 176 с.
21. Головань М. С. Компетенція і компетентність : досвід теорії, теорія досвіду [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/52560/5/Holovan_competence.pdf (дата звернення : 19.11.2017).

22. Гончаренко С. У. Методика як наука. Шлях освіти. 2000. № 1. С. 2–7.
23. Гудима В. М. Використання інформаційно-комунікативних технологій у викладанні географії [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-2/07gvmtvg.htm> (дата звернення : 27.08.2012).
24. Денисик Г.І. Природничо-географічне дослідження у вирішенні регіональних проблем. Наукові записки Таврійського національного університету, 2011. Т. 24 (63). № 2. С.19–22.
25. Деменко Т. А. Фандрайзингова стратегія. Директор школи. 2014. № 16. С. 13–15.
26. Дербеньова А. Г. Усе про мотивацію. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 256 с.
27. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 №1392 (із останніми змінами згідно з Постановою Кабінету міністрів України від 07.08.2013 № 538) [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011> (дата звернення : 17.10.2015).
28. Енциклопедія освіти. Академія педагогічних наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
29. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні : [навч. посіб.]. Львів : Світ, 1997. 264 с.
30. Зеленська Л. І. Науково-методичне забезпечення бінарних уроків географії та інших навчальних предметів у профільних класах [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vipysku/13/statti/zelenska.htm (дата звернення : 21.11.2014).
31. Каратаєва М. Проблема обдарованості : теоретичний аспект. Вінниця : РВВ, 2010. 22 с.
32. Кирилюк С. М. Проблеми викладання географії у школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://collectedpapers.com.ua/>

problems_teaching_geographyschools/3-2-navchannya-geografiyi-v-ukrayini-vxix-na-mezhi-xxstolit (дата звернення : 12.09.2017).

33. Кобернік С. Г. Методика викладання географії в школі : [навч.-метод. посіб.]. Київ : Стафед-2, 2000. 320 с.

34. Кобернік С. Самоконтроль учня як основа здійснення поточного контролю навчальних досягнень з географії. Географія та основи економіки в школі. 2009. № 9. С. 2–5.

35. Концепція географічної освіти в основній школі. за ред. О. М. Топузова. Київ : Педагогічна думка, 2014. 30 с.

36. Концепція «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://mon.gov.ua/2016/12/05/konczepczyya.pdf> (дата звернення : 27.12.2016).

37. Концепція розвитку загальної середньої освіти. Освіта України. 2000. № 33. С. 7–11.

38. Корчевський Д. О. Теоретико-методичні основи інтеграції змісту практично-технічної підготовки фахівців з комп'ютерної графіки і дизайну : автореф. дис.... д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ : Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2017. 41 с.

39. Криловець М. Г. Фахова та методична підготовка майбутніх учителів географії : теорія і практика. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 301 с.

40. Лізинський В. М. Прийоми та форми в навчальній діяльності. Харків : Ранок, 2007. 160 с.

41. Логачевська С. П. Методика диференційованого навчання. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. 290 с.

42. Муранова Н. Технологія допрофільної підготовки старшокласників. Рідна школа 2003. № 9. С. 49–52.

43. Надтока О. Ф. Вимоги до уроку географії у розрізі осучаснення методики викладання предмета. Шкільна географічна освіта : технології навчання : [зб. наук. пр.]. Київ : ДНВП «Картографія», 2006. С. 175–178.

44. Надтока О. Ф. Зміна ролі вчителя географії в медіасередовищі сучасного навчального заняття. Комп'ютер у школі та сім'ї. 2015. No 2. С. 30–35.

45. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії в профільній школі : теорія і практика : [монографія]. Київ : Педагогічна думка, 2013. 380 с.

46. Паламарчук Л. Б. Географія : [підруч. для 10 кл. загальноосв. навч. закл. : профільн. рівень]. Київ : Генеза, 2011. 304 с.

47. Пальчевський С. С. Педагогіка : [навч. посіб.]. Київ : Каравела, 2007. 576 с.

48. План заходів на 2017–2029 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/58586/ (дата звернення : 03.05.2017).

49. Покась Л.А. Методичні можливості засвоєння нових знань в географії. Географія та основи економіки в школі. 2010. No 5. С. 11–113.

50. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004. С. 15–24.

51. Про загальну середню освіту : Закон України [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення : 08.05.2019).

52. Про затвердження типової освітньої програми закладів загальної середньої освіти II ступеня : наказ Міністерства освіти і науки України від 20.04.2018 No 405 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html> (дата звернення : 11.06.2018).

53. Про освіту : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення : 03.07.2018)

54. Профільне навчання : теорія і практика : [зб. наук. пр. за матеріал. методолог. семінар. АПН України]. Київ : Педагогічна преса, 2006. 200 с.

55. Рибалко Л. М. Дослідження педагогічних умов інтеграції змісту природничо-наукової освіти на основі еколого-еволюційного підходу. Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки за 2012 рік : [наук. вид.]. Київ : Інститут педагогіки, 2013. С. 288–289.

56. Стадник О. Г. Навчально-методичний комплект з географії та його місце в навчально-методичному забезпеченні шкільного предмета. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : [зб. наук. пр.]. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т. – 2013. Вип. 31. С. 505–509.

57. Топчієв О. Г. Суспільно-економічні дослідження : методологія, методи, методики : [навч. посіб.]. Одеса : Астропринт, 2005. 632 с.

58. Топузов О. М. Навчально-методичний комплект для вивчення шкільного курсу географії. Проблеми безперервної освіти і картографії : [зб. наук. пр.]. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. № 16. С. 116–119.

59. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі : теорія і практика : [монографія] . Київ : Фенікс, 2007. 304 с.

60. Удовиченко І. В. Значення навчально-методичного забезпечення у процесі формування системи географічних знань і компетентностей школярів / І. В. Удовиченко // Витоки педагогічної майстерності : [зб. наук. пр.]. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 20. С. 246–250.

61. Удовиченко І. В. Теоретичні засади організації методичної роботи вчителів профільних класів у контексті вимог Нової української школи. Вісник післядипломної освіти : [зб. наук. пр.]. Київ : АТОПОЛ ГРУП, 2017. Вип. 3 (32). – С. 146–154.

62. Цимбалару А. Д. Педагогічне проектування. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.

ДОДАТКИ

Типізація засобів навчання з географії

1. Натуральні об'єкти: об'єкти природи та предмети господарської діяльності людини (колекції гірських порід та мінералів, зразки промислової продукції); природні та господарські об'єкти (форми рельєфу, річки, озера, ставки, ґрунти, рослинність, промислові підприємства).

2. Моделі натуральних об'єктів і явищ: об'ємні моделі (глобус, форми поверхні, розташування і принципи дії артезіанського басейну); площинні ілюстративні посібники (картинки, малюнки).

3. Опис об'єктів і явищ та їх зображення за допомогою символів: вербальні посібники (підручники, довідники, таблиці); картографічні посібники (географічні карти, атласи, контурні карти, картосхеми); схематичні посібники (опорні схеми, листи опорних сигналів); географічні статистичні посібник (графіки, діаграми).

4. Прилади для відтворення й аналізу процесів та явищ: вимірювальні прилади (метеорологічні, астрономічні, математичні); технічні засоби навчання (комп'ютер, телевізор, магнітофон, мультимедійний проектор, мультимедійна дошка та ін.).

Ця класифікація буде неповною без сучасних засобів навчання на основі інформаційно-комунікаційних технологій – всесвітньої мережі Інтернет, мобільних телефонів. Сюди можна віднести широку групу сервісів, таких як Google Earth, OpenStreetMap, ESRI, Bing Map та ін. Їх значення та роль ще не до кінця осмислені сучасною педагогічною наукою.

Рисунок 1. ІКТ на уроках географії

